

Rechtspraak in het oude Amsterdam

Als we willen nagaan hoe de rechtspraak zich in onze contreien heeft ontwikkeld moeten we beginnen met de Friezen. Dit volk was in het eerste millennium na begin van de jaartelling verspreid van de kusten van Denemarken tót de Rijn-delta (Oude-Rijn). Recht werd toen gesproken door de **asega**, een functionaris die de schout bijstond wanneer een conflict rees. Al van zo vroeg kennen wij de openbaarheid van het proces van ondervraging bij de aanwezigheid van steeds 9 getuigen. Ook waren de zittingen openbaar, een gegeven dat vandaag nog steeds geldt. Dit aadomsrecht was wat men noemt natuurrecht; de bevolking had zich aan ongeschreven regels te houden om de omgeving niet tegen zich in het harnas te jagen. In de rechtspraak kwam het er op neer dat de grootste meerderheid van de bevolking het gevoel kreeg dat hen ‘recht’ gedaan werd. In de praktijk kwam het neer op gesanctioneerd ‘lynchen’. Aan weerwoord en onschuld bewijzen had men geen boodschap. Het begrip ‘asega’ komt ook voor als de rechtspraak op zich.

De **schout** is al genoemd; dat was een functionaris die aangesteld werd door de landsheer. Dat ‘landsheer’ was een rekbaar begrip. In een tijd dat communicatie tussen bevolkingsgroepen minimaal was, kon dat een stamhoofd, herenboer, geestelijke of wat voor soort baasspeler dan ook zijn. Met het uitbreiden van het gezag over naburige streken kwam die invloed te liggen bij steeds hogere adellijke posten, tot koningen en keizers aan toe. Ook de kerk speelde in dit machtsspel mee en zodra die een gebied claimde werden er door wereldlijke figuren geaasd op die posities en waren zelfs bereid ‘geestelijke’ te worden. Het effect was dat de landsheer steeds verder weg van ‘zijn volk’ woonde en dat de macht aan betrouwbare personen in bewaring gegeven werd. Soms omdat er een kundige

man beschikbaar was, soms door vriendjespolitiek en soms werd de post gewoon ‘verkocht’.

In onze streek hebben schouten de dienst uitgemaakt vanaf ongeveer

▲ *Het Huldtoneel der Heeren van Kennemerlant, gravure door Hendrik de Leth ca 1729 in “Het Zegenpralent Kennemerlant”, dat in de oudheid de dienst uitmaakte in wat nu Noord-Holland heet*

het jaar 1000 tot de Franse overheersing vanaf 1795. Als de landsheer erg ver weg zat werd over een aantal schouten een **baljuw** aangesteld. Dan werd er bij de rechtspraak verschil gemaakt tussen de soorten vergrijpen. Halsmisdrijven, waar de doodstraf op kon volgen, maar ook wel vergrijpen waarop lijfstraffen stonden, waren zaak van de hogere overheid: landsheer of baljuw.

Wanneer de schepenen op het toneel kwamen, verschilde per regio. Onder Karel de Grote waren er al schepenbanken. In Vlaanderen drongen ze door in de 11^e eeuw en in de Noordelijke Nederlanden pas in de 13^e eeuw. De schepenen werden benoemd door de landsheer zelf of door zijn baljuw.

Let wel, we hebben het hier over de rechtspraak in landelijke gebieden. Met de opkomst van de steden in de 13^e eeuw veranderden de zaken drastisch. We lieten hierboven al doorschemeren dat landsheren nooit te beroerd waren om privileges aan onderdanen te verkopen, zodat ze weer verder konden gaan met oorlogen en gebiedsveroveringen. Wat we nu in de praktijk zagen gebeuren, was dat steden de lagere rechtspraak aan zich trokken en Amsterdam was daar een goed voorbeeld van. Amsterdam had in Holland te kampen met veel oudere en veel grotere steden die hun invloed aanwendden om de verdiensten in hun eigen kas te laten vloeien. Tot Amsterdam een stad van wereld-

- ▼ *Een Roede van Justitie die elke gezagsdrager of ambtenaar in functie bij zich droeg om aan te geven dat het 'recht' in elk geval aan zijn zijde was; die van Amsterdam was van geschild essenhout en rood geschilderd*
- ◀ *Een 15e-eeuwse schepenbank houdt zitting. Let op de Roede van Justitie ofwel het Stoccken van die Justicien dat de voorzitter vasthoudt*

formaat werd, had het te kampen met na-ijverige steden rondom. Eerder legden wij uit dat onze stad kon lezen en schrijven met veraf wonende landsheren, door royaal met leningen en giften te strooien, waarop zij dan weer de voor ons lastige steden tot de orde riepen en dat soms gewapenderhand. Dat was ook de reden voor het uitstellen van de overgang van Amsterdam naar de Opstand; niet meteen in 1568 bij het uitbreken van de Opstand maar pas 10 jaar later en dan nog onder zware druk van de watergeuzen.

Nu over naar de rechtspraak in Amsterdam in de 15^e en 16^e eeuw.

- ▲ *De schout (onder de Roede van Justitie) als 'openbaar aanklager' voor de schepenbank*
- ▶ *Het oude stadhuiscomplex met linksboven de binnenplaats van het voormalig Gasthuis, waar nu de geselings plaatsvonden*

De schout was een soort politieambtenaar die voor zijn opdrachtgever toezag op orde en rust zodat de economie bloeide en veel belasting afgedragen werd. Sommige zaken bleven buiten zijn macht en meestal hadden die te maken met opbrengsten die de landsheer graag zelf binnenhaalde. Door dood of vlucht achtergelaten boedels of grondstukken, landaanwas en onbeheerde goederen of dieren gingen allemaal direct naar de landsheer. Praktijk was namelijk dat

de schout zijn verdiensten kreeg uit een percentage van boetes en andere opbrengsten. Dat dit wel eens tot malversaties leidde hoeft geen betoog. Dat was ook de reden dat de stad alles uit de kast haalde om de schout zelf te mogen benoemen. Dat lukte een paar keer maar werd ook weer ingetrokken. In 1564 lukte het opnieuw voor een bedrag van 20.000 gulden plus jaarlijks 300 pond. Dat laatste verviel in 1581, het afzweren van koning Philips II middels het plakkaat van Verlatinge, en dat hield stand tot aan de Franse overheersing.

Ook de schepenen, zeven in getal en na 1560 negen, zaten er in principe door en voor de landsheer. Het uiterste wat Amsterdam gedaan kreeg, was het voorstellen van 14 kandidaten waaruit de landsheer en zeven koos. Dit voorrecht liet Amsterdam zich een bom duiten kosten, maar ook die benoemingen wist ze na 1581 te bemachtigen. Vanaf dat moment werden de schepenen benoemd door de vroedschap waarmee de stad de volledige zeggenschap had over niet alleen de rechtspraak maar ook het dagelijks bestuur van de stad.

- ▲ *Het Wederdopersoproer werd een duistere bladzijde in de Amsterdamse rechtspleging; hier de verbranding van een aantal mannen op de Dam*
- ◀ *De terechtstelling van een Wederdoper in 1535; de beul sneed het hart uit het lichaam en stopte het soms in de mond van het slachtoffer*

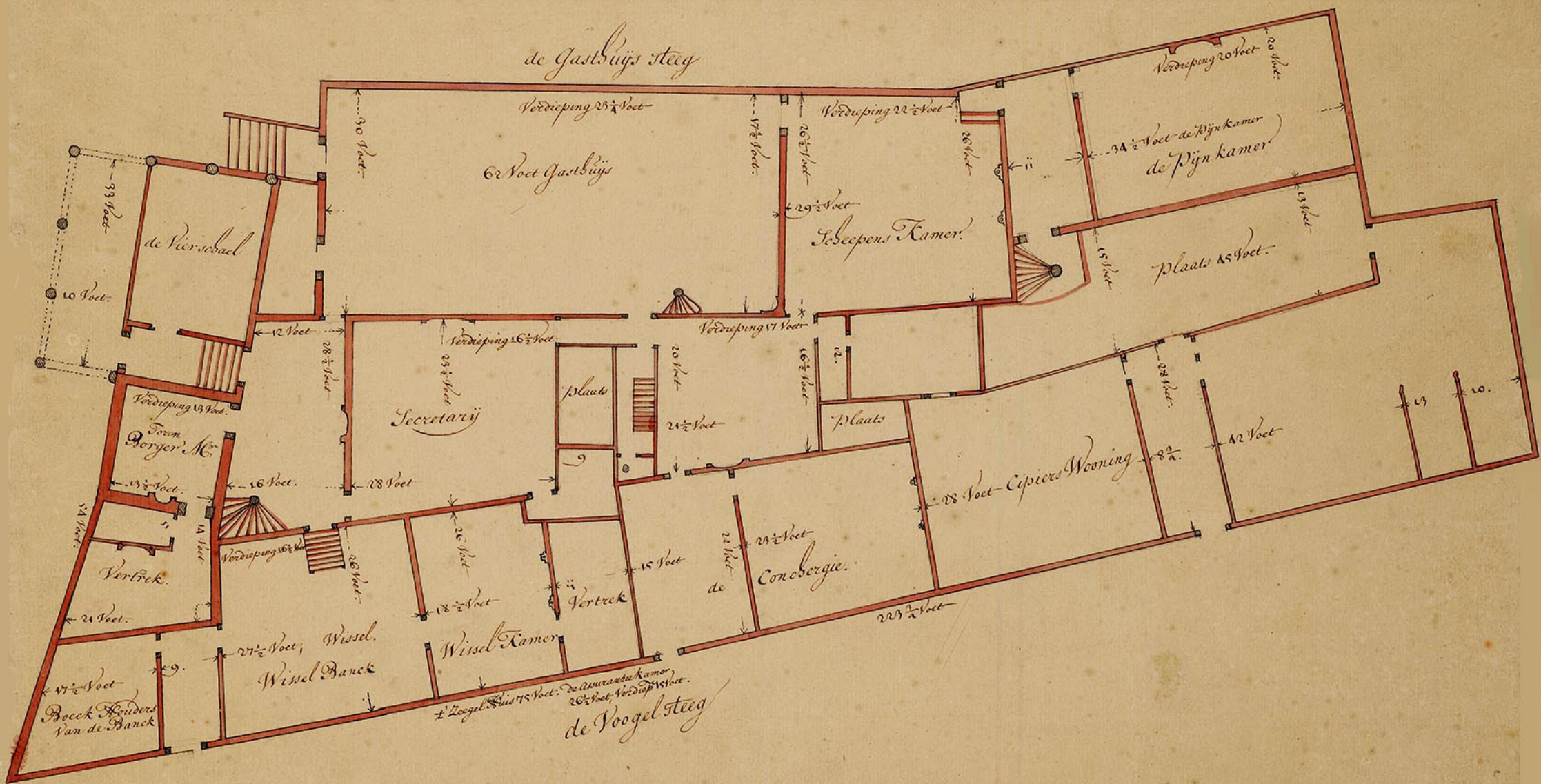
Zo glijdt Amsterdam in 1578, met een rechtssysteem dat door de opeenvolgende landsheren vorm gegeven was, in een nieuwe situatie waarbij de Staten-Generaal de rol van 'landsheer' aan zich trok. Verder bleef de praktijk nagenoeg dezelfde, zij het dat Amsterdam onder de steden al snel een dominantere positie in ging nemen. De rechtspleging was geconcentreerd in het oude stadhuis op de Dam, dat naar behoeven steeds verder uitgebreid was tot een lappendeken

- ▲ *De laatste ketterverbranding dateert van 1571, de Doopsgezinde Anneken Hendriks, abusievelijk aangezien voor Wederdoper, een verwarring waar Doopsgezinden in die tijd ernstig onder leden*
- ▶ *Het walvisbot aan de Vierschaar, fragment uit het schilderij op de omslag*

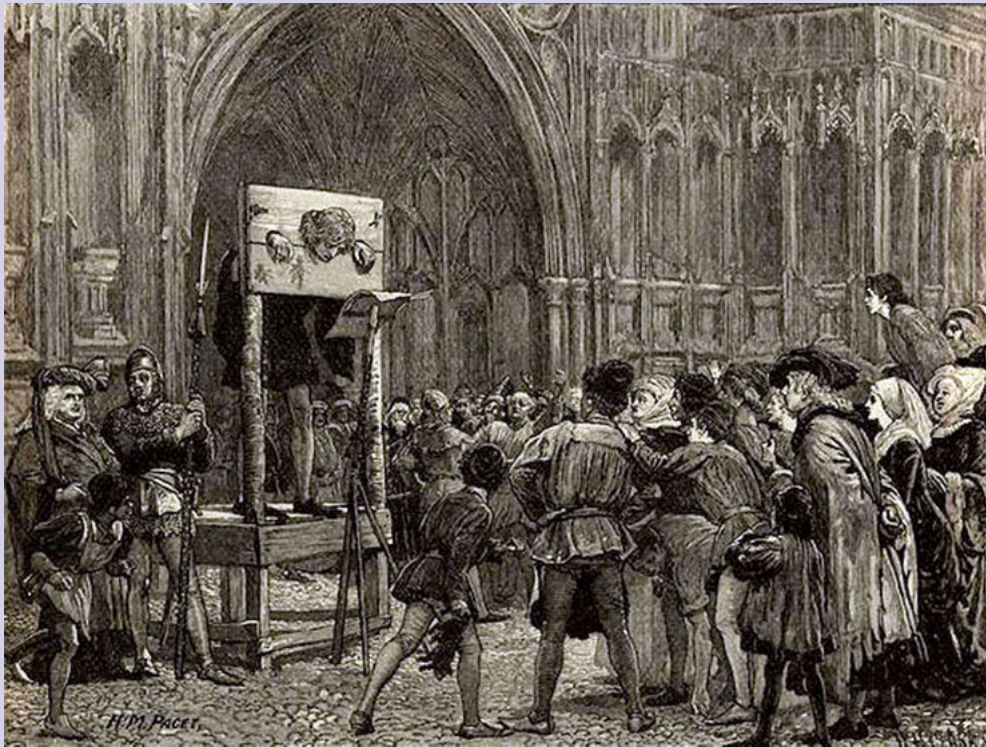
van huizen, hokken en aanbouwsels. In 1492 was het Elisabethgasthuis al min of meer gedwongen te fuseren met het Sint Pietersgasthuis en naar de Nes te verhuizen, waarna gasthuis en kapel door ambtenaren in gebruik genomen waren. Na enige tijd had de stad alle huizen in de Vogelsteeg opgekocht en in gebruik genomen. Ook de binnenplaats van het gasthuis raakte volgebouwd met ruimten voor klerken en schrijvers. De gevangenen waren allang elders ondergebracht, bijvoorbeeld in de Sint Olofspoort, de Jan Rodenpoortstoren en *boeyen* (cellen) in de Ellendigesteeg (Eggertstraat). Al in 1639 besloot de vroedschap dat er een nieuw stadhuis moest komen en de groei van de stad na de Vrede van Munster maakte dat ook mogelijk. Recht werd gesproken in de grote zaal op de eerste verdieping van het hoekhuis op de hoek Dam-Vogelsteeg. Vonnissen werden vanuit een raam aan het volk voorgelezen, waarbij altijd de 'Roede van Justitie' werd getoond. Vlak daarvoor werd een speciale klok geluid zodat geïnteresseerden zich naar de Dam konden spoeden. Doodvonnissen kregen een andere behandeling. Daarvoor was de Vierschaar aangebouwd, een aan drie zijden open galerij waar voor de gelegenheid banken werden geplaatst voor de schout en de schepenen. Het volk kon van buiten de galerij alles zien en horen maar mocht niet binnen komen. Deze toegankelijkheid van de rechtspleging was in de verre omtrek in Europa gebruikelijk en in feite nog steeds geldig.

In 1639 werd, ter voorbereiding op de bouw van een nieuw stadhuis, het oude grondig opgemeten en in kaart gebracht. Boven is de Gasthuissteeg en onder de Vogelsteeg. Links is de Dam en rechts de Nieuwezijds Voorburgwal. Aan de Gasthuissteeg herkennen we nog het Sint Elisabethsgasthuis met links de kapel, dan de Schepenkamer en de zogenaamde pijnkamer waar geselsd werd.

platte Grond van't Oude Stadhuis van Amsterdam, geteekent na het Orgineeel, berustende ter Thesaurie ordinair aldaar.

Als je iets aan de kaak stelt, maak je voor iedereen duidelijk dat je iets verkeerd of schandelijk vindt (zoals in misstanden aan de kaak stellen). Ook personen kunnen aan de kaak worden gesteld. Dat betekent vaak dat ze in het openbaar voor gek worden gezet.

De uitdrukking was oorspronkelijk iets anders: iemand óp de kaak stellen. De kaak was een verhoging, platform of schavot. Misdadigers werden daarop gezet om ze voor het oog van iedereen te straffen of om ze door het publiek te laten bespotten.

De precieze herkomst van 'kaak' is niet duidelijk, maar al in het Middelnederlands werd dit woord gebruikt in de betekenis 'schavot,

verhoogde stellage waarop misdadigers werden gestraft'. Het Etymologisch Woordenboek van het Nederlands vermoedt dat kaak in de betekenis 'steiger, stellage' al langer voorkwam. Later kreeg het in op de kaak stellen de specifieke betekenis 'schavot waarop misdadigers werden tentoongesteld en gestraft'. De verhoging waarop de misdadigers stonden, werd in latere eeuwen vervangen door een paal of verhoging tegen de wand van het stadhuis. De benaming kaak bleef in gebruik en kreeg de betekenis 'schandpaal' erbij. De uitdrukking veranderde daardoor van óp de kaak stellen in áán de kaak stellen.

▲ Schandpaal (niet in Amsterdam)

▶ Schavot waarop een bigamist aan de kaak wordt gesteld; let op de roede uit het raam

De terechtstellingen en ook de straffen voor mindere vergrijpen werden eveneens in het openbaar verricht. Voor terechtstellingen moest een beul uit Haarlem komen. Oorspronkelijk gold dat ook voor lijfstraffen maar in de 17^e-eeuwse praktijk werden die binnen de stad voltrokken. Steeds was hierbij de 'Roede van Justitie' bij aanwezig. Aan de muur van de Vierschaar hing nog een attribuut dat in meer steden present was: de walviskaak. Vanaf het jaar 1600 komt het steeds vaker voor dat de ribben of onderkaken van walvissen met een ketting aan rechtbanken worden opgehangen. De rechtbank kwam bijeen in het stadhuis maar vonniste in de Vierschaar. Van zeker twintig plaatsen in Nederland is dit bijzondere gebruik bekend. Het gebeurde behalve in Amsterdam bijvoorbeeld ook in Haarlem, Enkhuizen, Amersfoort, Grouw, Oldenzaal, Zwol-

► *Radbraken was de pijnlijkste straf, afhankelijk van hoe sadistisch de beul was. Uit een rekening van een beul uit 1712 leren we dat hij een 'patiënt' 9 stokslagen toebracht en dat hij die á f3 per stuk betaald kreeg. Die patiënt werd aansluitend ook nog gewurgd á f6.*

◄ *Pelgrimsinsigne uit Rome met de voorstelling van het gelaat van Christus zoals op de 'zweetdoek van Veronica' uit de Sint Pieter voorkomt*

le, Doesburg, Doetinchem, Den Haag, Zwijndrecht, Middelharnis, Veere en Geervliet. Zo'n walviskaak of -rib aan de gevel was het teken dat op die plek recht werd gesproken.

“Je steentje bijdragen” en andere straffen

Ook al spreken de doodstraffen zeer tot de verbeelding, het overgrote deel van de straffen viel lichter uit doordat de vergrijpen ook lichter waren. Naar huidige begrippen waren ze alsnog pittig te noemen. Allereerst stellen we vast dat gevangenisstraf niet opgelegd werd. In afwachting van de rechtszitting en het vonnis verbleven delinquenten wel in cellen maar daar bleef het bij. De stad was niet van plan gevangenen jarenlang te huisvesten en te voeden en de gemeenschap vond dat geen straf. Geldboetes en materiaalboetes

- ▲ *De boeyen onder het nieuwe stadhuis; dit is de gekuiste versie nadat Lodewijk Napoleon ze als wijkelder had ingericht*
- ▶ *Elsje Christiaens doodde haar werkgeefster met een bijl, werd ter dood veroordeeld en samen met het moordwaper opgehangen op het galgenveld*

waren de lichtste straffen. Bij die in natura ging het meestal om een aantal bouwstenen die de stad kon gebruiken voor de bouw van overheidsgebouwen of bouw en onderhoud van de stadsmuur. Dat kon flink oplopen; begin 16^e eeuw werd een zedenmisdrijf bestraft met twee bedevaarten en 25.000 stenen. Boetedoening kon ook door alleen een verplichte bedevaart naar bijvoorbeeld Rome, Jeruzalem of Santiago de Compostela. Je diende wel een bewijsstuk mee terug te nemen dat je de tocht volbracht had. Is dat misschien de betekenis en functie van het pelgrimssinsigne? Erger werd het als men te horen kreeg dat je zelf mocht uitmaken waarheen je afreisde, zolang je maar niet meer terugkeerde, althans voorlopig. Dat varieerde van een aantal jaren tot eeuwigdurend.

Voor bepaalde overtredingen werd je ‘te kijk’ gezet (zie pag.8) op het schavot of aan de schandpaal. Bij voorkeur werd dat bewaard voor een erg drukke dag in de stad, zodat zoveel mogelijk stadgenoten er kennis van konden nemen. Voor over-

spelige vrouwen was de schandkooi uitgevonden. Daarin werden ze opgesloten en een tijdje aan een galg gehangen.

Lijfstraffen waren er in allerlei varianten met al of niet blijvende verminkingen tot gevolg. De straf voor diefstal was gerelateerd aan de waarde van het ontvreemde en varieerde van afgehakte vingers, handen of ledematen tot aan de doodstraf aan toe. Voor vrouwen had men een aparte en milde straf bedacht, het kaalscheren dat gevolgd kon worden door ‘pek en veren’ wat grote schande betekende. De kerk had in de Middeleeuwen een eigen versie van ‘te kijk zetten’, een rozenkrans van steen en zo’n 10 kg zwaar die laatkomers voor de verplichte mis om de hals kregen. Ze konden daarmee ook nog eens vastgebonden worden zodat ze de schande niet konden ontlopen.

Geselen kon een straf zijn maar ook onderdeel van de ondervraging als er een bekentenis nodig was. Dat laatste verbaast misschien, maar zonder bekentenis kon geen doodvonnis of schavotstraf uitgesproken worden. Dat geselen kon uit stok- of zweepslagen bestaan maar ook uit radbraken. Dan had je het wel iets bonter gemaakt. Het hoefde niet te betekenen dat je daaraan overleed maar je was wel voor de rest van je leven invalide.

- ▲ *Het Spinhuis was een tuchthuis voor vrouwen die aan het werk werden gezet om “vlas en wol te spinnen, netten te braien en ander slag van wollewerk te doen”; tekening door Jan de Beijer*
- ◀ *In het Rasphuis werden mannelijke delinquenten en landlopers opgesloten om nuttig werk te doen. Spreekwoordelijk is het raspen van Braziliaans pernam-bucohout waar een rode kleurstof uit gewonnen werd en Amerikaans geelhout voor gele kleurstof*

VERSCHIEDEN WIJZEN VAN PIJNIGINGE, BIJ DE INQUISITIE GEBRUIKELIJK.

Dan de afdeling heksen en kettters, met dien verstande dat over heksenprocessen in Amsterdam niet veel bekend is. De laatste heksenverbranding van Meyns Cornelis uit Purmerend vond in 1555 plaats, voor de zekerheid, omdat zij in een bekentenis onder psychose bekend had met de duivel geslapen te hebben. Kettters daarentegen zijn er diverse bestraft en dat meestal door verbranding maar in elk geval tot de dood volgde. Zeker te verkiezen boven de ‘ijzeren maagd’ of schandmantel, een kist in de vorm van een holle vrouwenfiguur van hout waar de binnenzijde bezet was met messen. De ketter werd

▲ Een prent waarop diverse methoden van marteling worden getoond die door de Inquisitie gebruikt werden om een bekentenis te verkrijgen; het is niet bekend of de ondervragingen onder toezicht van of zelfs door de stedelijke overheid plaatsvonden

erin opgesloten en aan een ketting aan de kerk opgehangen. Door het schommelen en stoten in de wind stierf de opgeslotene een langzame dood. De inquisitie in Amsterdam werd georganiseerd vanuit het Minderbroedersklooster wat ze na de Alteratie dan ook zelf de kop kostte. Een onthoofding was sowieso een van de mildste lijfstraffen; het lijden was kort.

We moeten het nog over het tentoonstellen van de overleden delinquenten hebben, of liever van wat ervan over was gebleven. Die resten werden naar het galgenveld gebracht en dat was een zuiver opvoedkundige maatregel. “Zie hier wat er met je gebeurd als je je niet aan de regels houdt”. Van alle plekken buiten de stad was dit de effectiefste. Al wat binnengevaren kwam, en varengasten waren per definitie vechtersbazen, werd op deze manier gewaarschuwd. Lang niet elke geëxecuteerde kwam op het Galgenveld terecht; sommigen werden gewoon begraven en dat heeft waarschijnlijk met de financiële draagkracht van eventuele nabestaanden te maken.

Willem van Oranje kreeg aan Dirck Coornhert een goede vriend die hem onder andere bewerkte om een nieuw soort straffen in te voeren met een opvoedkundige werking. Mannen die gestraft moesten worden werden niet langer gezeseld maar verdwenen in het rasp-huis, een verzamelbegrip voor instellingen waar ze tewerk gesteld werden zodat ze de gemeenschap nog tot nut konden zijn. Vrouwen verdwenen in het spinhuis met gelijke doelstelling. Het regime in deze inrichtingen was niet mals want het gold immers een straf. Na de milde beginselen van Oranje en Coornhert werd het verblijf in deze inrichtingen steeds onaangener omdat er door gefrustreerde bewakers flink huisgehouden werd, inclusief alsnog lijfstraffen.

Geen Leeraer op den Stoel is voor gevaer beveiligd.
Als Zinnelooze Wraek Gods Bedelhuys ontheiligt.

Aen 't Volk betaemt geen Straf noch toemeloos Geweld;
De Misdaed moet beproefd, daer Wet en Reden geld.

***Aen 't Volk betaemt geen Straf noch toemeloos Geweld;
De Misdaed moet beproefd, daer Wet en Reden geld.***

Eigenrichting of lynchen werd ook vroeger al krachtig tegengegaan. Hoe ernstig het vergrijp ook geweest was, als je deelnam aan het doden van zo'n figuur kwam je zelf voor het gerecht te staan. Op 12 oktober 1755 bijvoorbeeld loste de godsdienstwaaninnige bakkersknecht Jean Langel uit Metz tijdens de godsdienstoefening enkele schoten op de predikant – of 'pasteur' zoals de Waalse gemeente zelf zei – die gewond van de kansel stortte op de kerkvloer. Terwijl enkele kerkgangers zich over de predikant ontfermden joegen andere de dader na de kerk uit en overmeesterden hem op het Walenpleintje. Als de koster niet tussenbeide gesprongen was, zou de bakkersknecht het niet overleefd hebben. Maar van eigenrichting was de overheid niet gediend en Jean Langel werd voor het gerecht gebracht. Daar bleek hij "niet wel te sinne te syn" maar in plaats van hem naar het Dolhuys over te brengen werd het 't Rasphuis. In 1764 bedacht men zich en bracht hem alsnog over naar 't Dolhuys. Daar overleed hij in 1777. Of de Waalse gemeente meer dan een reprimande kreeg vertelt het verhaal niet.

Snelrecht in tijden van oproer

Om een oproer de kop in te drukken werden wel executies verricht om een voorbeeld te stellen en ter afschrikking. Dat gebeurde bijvoorbeeld in 1748, een heel roerige tijd in Amsterdam die uiteindelijk eindigde in een wetsverzetting door stadhouder Willem IV. In de stad borrelde het; de bevolking was ontevreden en dat ging door alle lagen van de samenleving. De bestuurders, regenten, lieten zich door niets en niemand sturen en volgden een eigenzinnige koers die alleen hen ten goede kwam. Als je niet in de juiste familie geboren was, had je geen schijn van kans op een positie in het stadsbestuur of ambtenarenapparaat. De pracht en praal stoorde de rest van de bevolking. De kapitalen die ze zich toe-eigenden werden in het buitenland belegd, liever nog bij aartsvijand Engeland dan in eigen land. De corruptie tierde welig. Van inmenging in de Amsterdamse

rechtspraak wilden men niets weten en verantwoording afleggen was zeker niet het sterkste punt. Waarschuwingen vanuit Den Haag haalden niets uit.

Eind 1747 riepen plakkaten op tot demonstraties op de Dam tegen de regenten en vóór Oranjes terugkeer na het Tweede Stadhoudersloze Tijdperk. Die oproep had succes en de volgende dag stroomde de Dam vol mensen. De burgemeesters vluchtten het stadhuis uit en een aantal jonge gasten drong naar binnen en ramde de deur van de Burgemeesterskamer open. Uit het raam van de Justitiekamer staken ze een ragebol, daarmee de Roede van Justitie belachelijk makend. Anderen inspecteerden de boeyen in de kelder maar dat lijkt

▲► *Pachtersoproer en ophanging van plunderslaan aan de waag en aansluitend het uiteenslaan van de opdringende menigte*

niet tot vrijlatelingen geleid te hebben. Met moeite konden schutters de meute uit het stadhuis verdrijven.

Daar bleef het niet bij; in 1748 was het Pachtersoproer aanleiding tot een veel verder gaande opstand. Franse troepen drongen in het zuiden al de Republiek binnen en de bevolking riep om Oranje. Dat was een beproefd recept om de regering omver te werpen en Oranje als 'redder' terug te halen. Plunderingen plaagden de hele stad en de regenten lieten een aantal plunderslaan opsluiten. Na een kort afgeraffeld proces zouden drie van hen aan de waag opgehangen worden wat opnieuw tot tumult leidde. De eerste was een vrouw, bij de tweede begon het publiek op te dringen waarna de schutterij het vuur op de menigte opende.

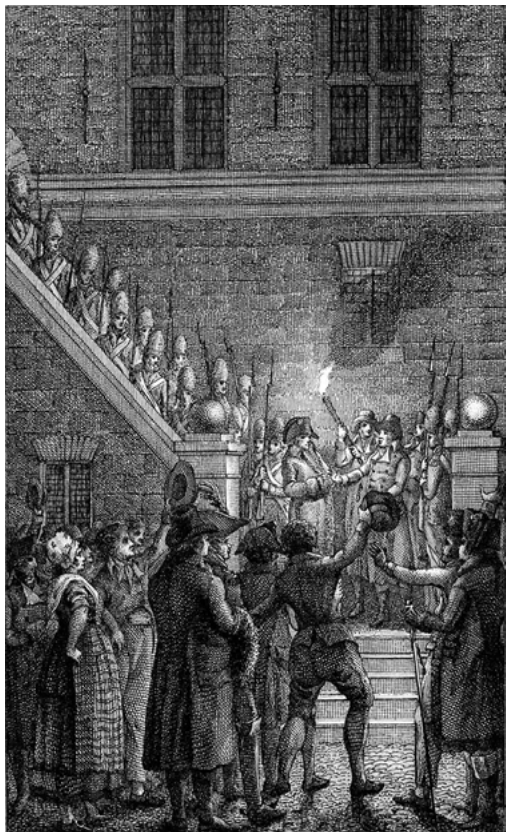
Tot ophanging van de derde veroordeelde is het nooit gekomen.

Terwijl de rest van de Republiek uit de Friese Oranjetak Carel Hendrik Friso benoemde tot stadhouder Willem IV bleef het stadsbestuur van Amsterdam nog halstarrig. In augustus 1748 kwam hij naar Amsterdam en maakte zonder bloedvergieten een eind aan het eigenmachtige stadsbestuur en kregen alle burgemeesters, schepenen en vroedschapleden ontslag.

Bataafse Republiek, de Franse overheersing en het Koninkrijk der Nederlanden

De onvrede over het reilen en zeilen van de Republiek zat veel dieper dan Den Haag kon vermoeden. De in grote delen van Europa, Frankrijk voorop, deed de 'Verlichting' van zich spreken. Het was een soort renaissance van de burger die ten koste ging van de adel en bestuurlijke elite. Ook rijke inwoners van de stad deden in genootschappen van zich spreken. Dat kon vredelievend zijn in genootschappen als Felix Meritis maar ook tot groepen zich bewapenende patriotten leiden. In Amsterdam brak de eerste opstand uit tegen

de gevestigde orde, Oranje inclusief. Ook de opvolgende stadhouder Willem V kon dat niet voorkomen, of liever de zwakte van deze figuur was eerder aanleiding hieraan in 1787 een einde te maken. Omdat Amsterdam op zichzelf bleef aangewezen bloedde deze opstand dood en het duurde tot 1795 eer landelijk de tijd rijp leek voor verandering. Dat Franse troepen opnieuw richting Holland oprukten was daar niet vreemd aan. Op 19 januari 1795 werd in Amsterdam door patriotten van het Amsterdams Comité Revolutionair de machtsovername verkondigd.

Met een schuin oog gericht op wat er in Frankrijk gebeurde begon men in haast aan de herinrichting van een Nederlandse staat. Men hoopte daarin te slagen voordat Franse troepen de stad gewapenderhand zouden innemen en het initiatief uit handen genomen zou worden. Dat lukte, omdat het zittend bestuur de bui zag hangen.

De Franse dreiging maakte de in 1796 uitgeroepen Bataafse Republiek tot een vazalstaat van Frankrijk. Een aantal maatregelen is toch het werk van de nieuwe regering. Als eerste werden de provincies met hun Unie van Utrecht afgeschaft. De Nationale vergadering zetelde in Den Haag en de zelfstandigheid van afzonderlijke steden werd gebroken. Wat het strafrecht aangaat werd de willekeur uitgebannen door de regel dat verdachten binnen 24 uur moesten worden voorgeleid voor een professionele rechtbank. Verder werden de meeste lijfstraffen uitgebannen en alleen de dood door het zwaard bleef over, later vervangen door de guillotine naar Frans voorbeeld. Een loze want bekende regel was dat vonnissen in het openbaar dienden te worden uitgesproken. Het Lijfstraffelijk Wetboek werd in 1798 van kracht.

▲ *De eerste Nationale Vergadering op 1 maart 1796*

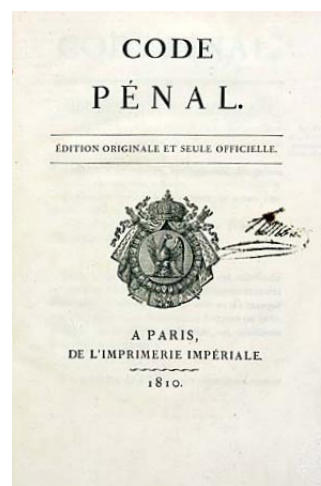
◀ *Het Amsterdams Comité Revolutionaire claimt de overname op 19 januari 1795*

In 1801 kwam er een voorstel tot grondwetsherziening, waarbij de veranderingen van 1798 werden teruggedraaid. De staatsinrichting werd drastisch gewijzigd. Als uitvoerende macht – opvolger van het Uitvoerend Bewind – werd een Staatsbewind ingesteld, bestaande uit twaalf personen met grote bevoegdheden. Zeven van hen vormden het nieuwe Uitvoerend Bewind en die kozen de resterende vijf leden. Nadat Napoleon in 1799 in Frankrijk een staatsgreep pleegde liet hij in 1801 een wetboek van strafrecht schrijven, de Code Pénal, ook wel Code Napoleon genoemd. Toen in 1810 het Koninkrijk

- ▲ *Het waaggebouw op de Nieuwmarkt nam de plaats als executieplek in van het stadhuis dat paleis van Lodewijk Napoleon was geworden; nieuwigheid: de guillotine*
- *De 19e eeuw blonk uit door een eindeloze reeks nieuwe versies van wetboeken*

Holland door Frankrijk ingelijfd werd, kreeg Willem Bilderdijk de opdracht die in het Nederlands te vertalen. Op 1 maart 1811 trad dit wetboek in werking. In Nederland benoemde Napoleon boven het Uitvoerend Bewind een Raadspensionaris, Rutger Jan Schimmelpenninck, substituutkoning, tenminste..., zo gedroeg hij zich. Zoals bekend duurde de ‘vreugde’ slechts tot 1813 door de vlucht van de Franse troepen uit het land en de terugkeer van de zoon van stadhouder Willem V, prins Willem Frederik. De nieuwe regering onder soeverein vorst Willem I liet het wetboek intact en het heeft gediend tot 1881 toen het Wetboek van Strafrecht ingevoerd werd. Daarbij tekenen we aan dat in principe lijfstraffen als geseling en ophanging weer ingevoerd werden, maar dat bleef een beetje een dode letter. Wij hebben ons niet begeven aan omschrijven van alle wetboeken die vanaf 1795 hebben bestaan omdat de inhoud de basis legde voor de huidige rechtspleging die u geacht wordt te kennen. Onderdelen, zoals de doodstraf, zijn geschrapt maar de hele sfeer van het nieuwe rechtssysteem, het belang dat aan het rechtsgevoel van de individuele burger gehecht wordt, het legaliteitsbeginsel is steeds hetzelfde.

De topografische bijzonderheden van Amsterdams ontwikkeling

Middeleeuws Amsterdam

- De cope-ontginning van Amstelland
- Poerte ende Vrihede van Amstelredamme
- De eerste 300 jaar in het bestaan van Amsterdam
- Stadspoorten op de Nieuwendijk
- Is de Nieuwezijds wel gegraven?
- De kop van de Nieuwendijk, een 14^e-eeuwse stadsuitbreiding
- De Boerenwetering en zijn loop door Amsterdam
- Hoe oud is het Damrak als kade langs de Amstel?
- Middeleeuwse kloosters van Amsterdam
- Het Sint Anthonius gasthuis (Leprozenhuis)
- * Het Leprozenhuis te Amsterdam, I. H. van Eeghen 1955
- Het Kartuizerklooster Sint Andries ter Zaliger Haven
- In den Uutersten Nesse bider Amstel; Kloosters en Binnengasthuis
- De metamorfose van die Plaetse tot de Dam
- Amsterdam, van Heren, van bisschoppen en van graven
- Amsterdam, van Hoeken en Kabeljauwen
- Pacificatie, Satisfactie & Alteratie
- Schuilkerken in Amsterdam, Anneke Huijser
- Het Papeneiland

Amsterdams nijverheid, handel en transport

- Markten van Amsterdam (locaties door de eeuwen gevolgd)
- * Botermarkt en Kaasplein, Dr. A. Halberstadt 1910
- Beurtvaarders, trekschuiten en overzetveren
- Middeleeuwse bierbrouwerijen in Amsterdam
- Vroege industriegebieden: Stadsrietlanden, Zaagmolensloot, Mennonietensloot, Overtoomsevaart, Kwakerspoel en Zaagmolenbuurt
- * Molens in Stadsrietlanden, Mr. J. H. van den Hoek Ostende
- * Het einde van de korenmolens op de bolwerken aan de Singelgracht, Mr. J.H. van den Hoek Ostende, 1972
- * Precario en Windgeld, Mr. J.H. van den Hoek Ostende, 1969
- Geschiedenis van Rederij J.H. Bergmann
- Geschiedenis van Rederij Boekel

○ = elders in de lijst ook al genoemd * = ondersteunend artikel van andere auteur

- Geschiedenis van het Leidseplein en Hirsch & Cie
- De geschiedenis van de Haarlemse tram (NZH)
- De geschiedenis van de Waterlandse tram (NHTM)
- Straattypen en standwerkers
- Straathandel
- Stadschroniqueurs in de 17^e en 18^e eeuw
- Topografische tekenaars in Amsterdam
- Topografische fotografen in Amsterdam
- Amsterdamse architecten
- Wereldtentoonstelling van 1883
- Samuel Sarphati, visionair en entrepreneur
- Casino, Muis Sacrum en Huize Bob
- Van Liesveldsche Bijbel tot Beursplein 5: Bible Hotel
- Brouwerij De Hooiberg & Die Port van Cleve
- Nederlandsche Scheepbouw Maatschappij
- Pleisterbeeldengieter Carel Sartori, Anneke Huijser

Amsterdam havenstad

- Zeehaven in beweging, alle locaties tot WOII
- Westelijke eilanden Bickers-, Prinsen- & Realeneiland
- * Opkomst der Amsterdamse haven, W. H. M. de Fremery
- * Geschiedenis Amsterdamse scheepsbouw, Dr. L. van Nierop
- * Scheepsbouw te Amsterdam in vroeger eeuwen, F.G.M. Douwes
- Van Petroleumhaven tot grootste benzinehaven ter wereld

Stadsuitleg 1578-1596

- Stadsuitleg en de omringende waterschappen en gemeenten
- De Eerste en Tweede Uitleg 1578-1596
- Rembrandtplein, metamorfose van een onbedoeld plein
- Vlooienburg & Zwanenburg
- De Haarlemmerbuurt, verdeeld over 2e en 3e Uitleg
- De eerste Joodse gemeenten en hun synagogen

Stadsuitleg 1609-1700

- De Derde en Vierde Uitleg 1609-1700
- Masterplan of toeval? Over de Derde en Vierde Uitleg

- Die Verheelinghe; geschiedenis van de Leidsegracht
- De Amsterdamse schans en bolwerken
- De Trapjesschans, een nijver stukje Schans
- Geschiedenis van het Leidseplein en Hirsch & Cie
- Westelijke eilanden Bickers-, Prinsen- & Realeneiland
- De vijf grote wagenpleinen
- Het ontstaan van de Jordaan
- Gangen en hoven van de Jordaan
- De vertraagde bebouwing van de Driehoekstraat
- De Plantage, een geslaagde mislukking
- Amstelkerk, noodgebouw met eeuwigheidswaarde

Stadsuitleg 1877-1921

- Annexaties 1877-1921
- Huisnummering in Amsterdam (1796-1876)
- Stadsontwikkeling en de politiek
- Spaarndammerbuurt en Zeeheldenbuurt
- Van Smalle Pad tot Planciusstraat
- Het Museumkwartier en de Waskaarsenfabriek
- Stads- en Godshuispolder, een stukje Amsterdam in de polder
- De Da Costabuurt en de Réveilbeweging, Ria Scharn
- * Westerplantsoen in de Zeeheldenbuurt, A. Huyser
- * De wet kent geen steden, Drs. J. P. Janse, 1992 (annexatie Nieuwer-Amstel)
- * Dorpse straten in de stad, Ph. Spangenberg 1995-1996
- Het IJ en de IJpolder

Amsterdam-Noord

- Volewijkenlanden en Buiksloterham, de ruggegraat van Noord
- De geschiedenis van de Waterlandse tram
- Industrie Buiksloterham door Wim Huissen
- ENTOS door Wim Huissen
- ELTA door Wim Huisen
- Nederlandsche Scheepbouw Maatschappij door Ruud van der Sluis

Verkeersdoorbraken

- Damstraat-Paleisstraat 1865-1914
- Raadhuisstraat 1894-1897
- Vijzelstraat 1917-1935
- Weesperstraat 1959-1969; de Wibaut-as

Amsterdam en het water

- Amsterdams Waterstaat
- Raadselachtige waterwerken
- Sluizen, keringen en duikers in Amsterdam
- Donkeresluis
- 't IJ, van getijderekreek via waterwolf tot droogmakerij
- Van open havenfront tot Open Havenfront
- De geschiedenis van de Kostverlorenwetering en de overtoom
- Aanloop tot het Noordzeekanaal, Amsterdam op z'n smalst

Diversen

- Hoe komt de Mirakelbrug aan z'n naam?
- Remonstrantenkerk, de Rode Hoed
- Metamorfozes, wat stond hier vroeger ook alweer? Ria Scharn
- Sint Pietershal in de Nes
- Pakhuis Oostenburg, Fons Baede
- Nieuwe Doelenstraat, Robert Raat
- Regeringsjubileum Willem III in 1874, Paul Graalman
- * Ons Gouden Vondelpark, gedenkboek t.g.v. 50-jarig bestaan in 1914

Jaarboeken, enzovoort

- Index quizpagina's 2014 en later, met kleinere onderwerpen
- Jaarboek 2015, 50 opstellen over Amsterdamse items
- Jaarboek 2016, 11 opstellen, idem
- Jaarboek 2017, 6 opstellen, idem
- Jaarboek 2018, 8 opstellen, idem
- Jaarboek 2019, 8 opstellen, idem
- Jaarboek 2020, 8 opstellen, idem
- Jaarboek 2021, 8 opstellen, idem
- Jaarboek 2022, 8 opstellen, idem